

Túros-e mindig a közös ló háta? Avagy egy nyelvjárási monográfia születése

Hogy ezt a címet adhassam Bíró Ferencet köszöntő írásomnak, legalább egy feltételnek meg kellett lennie: a közös munkának. De jó ismerni helyesen is a szólást! Hiszen azon a terepen, ahol a „közös ló” megszületett, ott *túrós a hátá*, mivel a *túr*, *túros* szavak a közmondásban érvényes jelentésben ismeretlenek. Különben is a beszélők ott, a keleti palóc nyelvjárás területén (is) hajlamosak a népetimológiára. De a *túr* mint ige megvan, mint azt a *Túr a disznó, túr a mocsárszélén* kezdetű dal ismerete igazolja. (Az interneten egy Nyárád menti, nem nyárádi (!) népdalnak tartott szöveg részeként találtam meg.)

A közös munka: *Felsőnyárád nyelvjárása a 20. század végén*. (Eger, 2011. 309 lap; benne 82 lapnyi tájszójegyzék); szakmai meghatározása: nyelvjárási monográfia.

Az előmunkálatok 1995-ben indultak, amikor a falu első okleveles említésének 700 éves évfordulójára készülődve megfogalmazódott bennem egy – műfaját tekintve általam „falukönyv”-nek nevezett, az évfordulónak maradandó emléket állító könyv terve. Ez kezdetben kizárólag nyelvjárási feldolgozás lett volna, hiszen már korábban jártam gyűjteni nyelvjárási anyagot Felsőnyárádra miskolci hallgatóimmal. Ez igen hangulatos munka volt – remélem, így maradt meg a résztvevők emlékezetében is.

A faluba visszaköltözni szándékozó testvérem, Szoboszlai János még befejezetlenül álló házában vertünk tanyát hallgatóimmal. Testvéremmel, aki gyakran megnézet minket ott munka közben, igyekeztünk a falu és a közeli környék nevezetességeit is megismertetni. Ez nem volt haszontalan, mert például a gyerekek el nem tudták képzelni, mik lehetnek azok a szabályos kúp alakú képződmények a falu közelében. Talán vulkáni kúpok? Nem jártak még szénbányák vidékén, és nem ismerték a *meddőhányó*-t.

Az üresen álló házból irányítottam el a gyűjtést végző hallgatókat az általam kiválasztott – és ami nagyon fontos az ilyen munkánál –, ismerős adatközlőkhöz. A falu elég alaposan megbomlott nyelvjárási állapotát ismerve, olyanokat választottam, akik tapasztalatom szerint a nyelvjárást még gyerekkoromból ismert változatában beszélik. Ezért vannak többségben az idősebb adatközlők, akik közül nem is egyet édesapám, Szoboszlai György tanított az elemi ismeretekre (ti. 1929 őszétől róm. kat. kántortanítóként dolgozott a faluban). A gyűjtés idején még legelső iskolásai is segíteni tudtak. Természetesen a református lakosságot is bekapcsoltuk a munkába, mert őket szomszédként, barátok, iskolatársak szüleként, az eddig felsoroltak rokonaiként szintén nagyon jól ismertem. Ez egy alig ezer főt számláló településen teljesen természetes. Különben is azóta, hogy elke-

rültem a faluból, egyre több vegyes házasságot kötöttek (korábban ez szinte kizárt volt), az egységes állami általános iskola is a vallási különbségek, olykor ellentétekkel szemben hatott.

A legidősebb adatközlő 1911-ben, a két legfiatalabb 1942-ben született. Az összesen 45 adatközlőnkől 27 nő, 18 férfi, köztük hat házaspár volt. A nők főleg a háztartásban dolgoztak, vagy csak férjhez menetelükig vállaltak például a közeli szénbányák valamelyikében könnyebb fizikai munkát, takarítást, mezőgazdasági idénymunkát. A keresetet rendszerint a stafirung kiegészítésére fordították. A tehetősebbek asszonyai, lányai csak otthon dolgoztak.

A férfiak többsége legfeljebb a katonai szolgálat idejére hagyta el a szülőfalut, egyébként földet műveltek, valamilyen mesterséget űztek, vagy szintén a bányában dolgoztak.

Vallási és vagyoni szempontból a falu lakossága megoszlott. A tehetősebb, földdel rendelkező paraszti lakosság többsége református volt, a szegényebbek, a bér munkából élők pedig katolikusok. A beszolgáltatás (helyi szóval: *beadās*) éveiben a földet birtokolók kétlakiak lettek, hogy a beszolgáltatási kötelezettségnek megvásárolt termékekkel tudjanak eleget tenni. Ehhez keresték meg a pénzt (nem is rosszul a „széncsata” idején), és művelték a földjüket. Így egy három műszakban (nappalos, délutános, éjszakai *siktában*) dolgozó férfi az *északás héten* alig aludt, mert az éjszakai műszak után a kertjében, szőlőjében, földjén kapált, szénát kaszált a jószágainak, aratott, csépelet, kender segített feldolgozni, amikor férfikézre volt szükség és stb.

A gyűjtés kezdetben a nyelvjárási szókincsre fókuszált, mivel elsősorban másodéves miskolci egyetemi hallgatók vettek benne részt, akiknek záró dolgozati szemináriumot vezettem, és akik vállalták, hogy a dolgozatukban a Nyárádon gyűjtött anyagot dolgozzák fel.

Miskolcra kiutazva a 30 km-re fekvő faluba, egy-egy „munkanap” a következőképpen alakult. Előzőleg megbeszéltem az adatközlőkkel, hogy a hallgatók mikor keresik fel őket. A fogadtatás mindig szíves volt, amire én voltam a garancia, hiszen nemcsak én ismertem őket, hanem ők is engem, „falunk szülöttét” – ahogy emlegetni szoktak. És a gimnáziumi tanulmányaimat megelőzően a lakóhelyem. A sárospataki tanulásomat megelőzően állandóan itt laktam, később már csak a vakációk idején, de kapcsolatam mindig megvolt a szüleim, volt iskolatársaim és – azt mondhatom – gyerekkori ismeretségeim és ismertségem révén.

Kezdetben én is ott voltam egy-egy helyszínen, később azonban magukra hagytam a diákot és a vendéglátó adatközlőt, és visszamentem a házba, hogy valami szerény ebédet készítsek. Délután folytatódott a munka egészen addig, amíg a hallgatóknak vissza nem kellett Miskolcra utazniuk. Én rendszerint ott éjszakáztam – különösen ha másnap is folytattuk a gyűjtést.

Attól kezdve, hogy ez a munka a Visnyai Gyula polgármester (akinek már a szülei is az édesapám tanítványai voltak) és a képviselő testület (közülük többen

is a tanítványok, illetve a kartársak sorából kerültek ki) az évfordulóra készülődve az én – most már négy területre (történelem, földrajz, néprajz, nyelvjárás) kiterjedő tervemet megismerve és elfogadva, támogattak bennünket. Kaptunk ingyen ebédet az általános iskolában, és az elkészült szemináriumi, illetve szakdolgozatokat a polgármesteri hivatal szerény összeggel honorálta (otthoni változatban: *honorálta* egy számukra átadott példány fejében. Ezekbe mindenki belelapozhatott 700 éves évforduló tiszteletére rendezett, 2000. augusztus 18-án nyílt és sajnos csak rövid ideig látogatható, igen gazdag anyagot felvonultató kiállításon. Közel húsz szemináriumi dolgozat és hat szakdolgozat van a gyűjteményben. Három szakdolgozat – Dudás Éva, Feketéné Üveges Enikő, Pávay Andrea munkája – átdolgozva bekerült a falukönyvbe

A nyelvjárási kép összefoglalására a miskolci egyetemen velem egy időben oktató Fekete Péter kollégámat kértem fel. Ő kapcsolta be a munkába az ünnepeket két helyszínt is megjárva. Ti. az egyik évben a hallgatók számára akkor még kötelező nyelvjárásgyűjtő utat B. Gergely Piroska tanszékvezető professzor a hozzánk legközelebb eső nyelvatlasz-kutatópontra, Szuhogyra szervezte. Ezen az úton pusztán és önzetlen érdeklődésből Bíró Ferenc is részt vett. Itt kezdődött számára az „évés közben jön meg az étvágy” effektus, mert a második, most már Felsőnyárádra szervezett kötelező gyűjtésen újra velünk volt. Őt viszont Fekete Péter becsábította a nyárádi, akkor már az évfordulói előkészületek jegyében zajló munkába is. Ez az akció olyan gyümölcsöző volt, hogy született egy 80 lapnyi kézirat az említett falukönyv számára a Bíró Ferenc–Fekete Péter szerzőpáros tollából. Ez jelent meg – igaz, hogy a terjedelmet jelentősen lecsökkentve – *A mi falunk – Felsőnyárád* című falukönyvben 2000-ben a 700 éves évfordulót egy évvel követve: Bíró Ferenc–Fekete Péter: Nyelvjárási, nyelvhasználati jelenségek Felsőnyárádon (i. h. 379–440).

Elsősorban Bíró Ferencnek köszönhetően – ezt Fekete Péterrel együtt nyilvánosan is megerősítettük, – hármunk neve alatt 2011-ben megjelent a *Felsőnyárád nyelvjárása a 20. század végén* (Eger, 2011, 309 lap).

Itt kell megjegyezni két dolgot. A kiadvány szerzőinek említésénél jobbnak láttam volna a következő megoldást: Fekete Péter és Kornyané Szoboszlai Ágnes közreműködésével stb. de ebbe Bíró Ferenc nem ment bele.

Másfél évtized érlelte meg a monográfiát. Ez alatt az adatközlők sora nagyon megfogyatkozott. Huszonnégy már az öröklétben társaloghat az anyanyelvjárásán. Az a nagyon sajnálatos, hogy közöttük kitűnő adatközlők is voltak, akik számára már az első percekben világos volt, hogy mit várunk tőlük, arról nem is beszélve hogy milyen nagyszerű tudással rendelkeztek az átalakulások miatt jórészt letűnt, hagyományos falusi élet területén.

Hogy a gyűjtő munkából monográfia szülessen, abba mindhármunk munkája benne van. De mégis Bíró Ferenc volt az, aki a legszívósabban vitte tovább az ügyet, egy pillanatra sem mondott le a megjelentetésről, pedig ez pénz hiányában szinte kilátástalanná volt. Az a falu, amelyik a falukönyv megjelentetése

érdekében Visnyai Gyula polgármestersége idején másfél milliót tudott áldozni a munkálatokra, zömmel a megjelentetésre, de egy kis honoráriumra is, mandátuma letelte után még jelképes/töredék összeget sem tudott adni a monográfiára.

Meg kell említenem, hogy a Bíró Ferenc szívós kitartása mellett a megjelentetés – az anyagiak biztosítását érte – Zimányi Árpád egri tanszékvezető érdeme.

A könyv megszületését, bemutatását a falu közvéleménye, a még élő adatközlők és/vagy a leszármazottak várták, sürgették. Kérésemre nem akárki, Kiss Jenő vállalta a kötet bemutatását, aki direkt ezért Felsőnyárádra utazott. 2012-ben egy október végi napon az egybegyűltek nagy figyelemmel és élvezettel hallgatták egy akadémikus tulajdonképpen róluk szóló fejtegetését 2012. Fekete Péterrel ezen az alkalmon juttattuk kifejezésre nyilvánosan Bíró Ferenc érdemeit az elvégzett munkában. Minden felszólaló köszönetét fejezte ki a jelenlevő Zimányi Árpádnak is.

A helybeliek közül sokan meg is vásárolták a kötetet. Erre csak úgy kerülhetett sor, hogy az eredeti 80 példány mellé Zimányi Árpád még továbbiakat adott ki önköltségi áron. Ami az olvasó közönség érdeklődésére számot tarthat, az a bevezető gondolatsor és a nyelvjárásunk jellemzése. Ami viszont nekem a legemlékezetesebb, amit Bíró Ferenc így fogalmazott: „... a hangtani jelenségek közül legerősebben a rövid, széles ajaknyílással képzett (illabiális) *ă* tartja magát ... A hosszú *ā* hang ellenben sokkal jobban közeledik az *á* felé (egyre alsóbb nyelvválásfokon és nagyobb ajaknyílással képezik) várhatóan itt a nyelvi ki-egyenlítődség hamarabb meg fog történni”. A gazdag anyagból azért idéztem ez a „jóslatot”, mert ez az a tény, ami leginkább idegenszerűnek hat az én fülemben.

Most már (a **falukönyv**vel együtt) két könyv létezik nekünk, felsőnyárádiaknak: miattunk, rólunk. A **nyelvjárási monográfia** magába foglal egy majdnem százlapnyi **tájszójegyzéket**. De egy ennél bővebb szótárral már trilógiánk lehetne. És biztosan nagyobb terjedelmű is egy alapos, célzott gyűjtés eredményeként. Ezt a munkát azonban már a „növekvő zsenge népnek” kell elvégezni (Vikár Béla Kalevala-fordítása nyomán szabadon). A régi nyárádiak a munka sürgetésére azt mondták: *uprě!*, *uprě!*, vagy azt, hogy *ipár ipár!* ’gyerünk, hajrá, gyorsan’ jelentésben. Én is így biztatom mielőbbi munkavégzésre az utánunk jövőket.

A bevezető *ló* gondolathoz visszatérve: nem állja meg a helyét a „minden cigány a maga lovát dicséri” igazsága sem, mert én nyugodtan lehetek elismerő a Bíró Ferenc teljesítményét tekintve. A mondottakat alátámasztandó, idézek a máig egyetlen recenzióból. „Végezetül megállapíthatjuk, hogy Bíró Ferencék ugyan csak a nyelvjárási alaprétég nyelvhasználatát vizsgálták, ezzel mégis teljes munkát végeztek. A monográfia részletes, alapos, pontos, adatokban rendkívül gazdag: nagyszerű képet ad a felsőnyárádiak múlt század végi nyelvjárásáról. Reméljük, hogy ez a munka más kutatások kiindulópontjául is szolgál majd” (Teperics Józseftől idézve; MNy.110 [2014]: 488).

Csalódtam viszont abban a reményemben, hogy a manapság nem sűrűn születő nyelvjárási monográfiák képviselője – a felsőnyárádi – nagyobb feltűnést kelt a szakmában. A csalódáson túllépve, én is remélek, és az alcímben felvetett kérdésre határozott *nem* a válaszom.

Most pedig Nyárádon tanult fordulattal szólva: *Kedves Fëri! „Kívānom, hogy ezën sorāim jō egészségbe’ tálājjának Most pedig zārom sorāimāt”* sok köszönettel, ahogy Te meghatározta engem:

a csángó palóc Szoboszlay Ágnes